

Jože Darovec, Lev Milčinski, Ladi Škerbinek
Iz Univerzitetne psihiatrične klinike v Ljubljani

Psihiatrični zavod in njegovi pacienti med vojno
(Primer »Poljanskega nasipa«)

Predgovor

Najbrž ni lahko opravičiti tega, da se pojavlja v reviji, namenjeni slovenskemu narodopisju, članek, ki govori o usodi osrednjega slovenskega psihiatričnega zavoda in njegovih prebivalcev v obdobju pretekle vojne. Avtorji so pri svoji ponudbi sklepali takole:

Studije ni mogoče uvrstiti v kategorijo medicinskih besedil, saj tu, v metamorfozi zavoda stopa psihiatrična dejavnost v ozadje, ostane le mimikrija, za katero se skriva zatočišče za ogrožene. Na drugi strani bi bilo pa škoda, da takšna nenavadna epizoda v življenju nekega zavoda, ki je nepogrešljivi del v strukturi neke narodne skupnosti, utone v masi za mlade ljudi vse manj privlačne memoarske literature iz dobe narodnoosvobodilnega gibanja, posebno še, ker tja v svoji celoti sploh ne sodi.

Včasih beremo, da je realni odnos (ne zgolj deklarativno stališče) do duševno bolnih v deželi lahko dosti zanesljivo merilo tiste kulture, kateri je na vrhu vrednostne lestvice humanost. Opisani dogodki so pa iz časov, ko je na eni strani naše dežele veljal Hitlerjev poziv »Napravite mi to ljudstvo nemško«, na drugi strani pa se je ponujal Vidassonijev načrt, da bi po eritrejskem vzorcu vse Slovence pobil. Nad duševno bolnimi pa je visela še posebna grožnja »evtanazijskega programa«.

Pri upoštevanju teh izrednih okoliščin je pričujoče sporočilo mogoče lahko pomemben podatek, več kot samo kamenček za mozaik slovenskega narodnega značaja. Zato smo si avtorji mislili, da sodi študija še najboljše tja, kjer imajo posluš za narodopisje.

21. 6. 1991.

Uvod

Ne bi si mislili, da je utegnil nekdo, ki je bil v zadnjih 50 letih dovolj tesno povezan s psihiatrijo, dokaj nazorno spoznati kar tri oblike upravljanja z duševno abnormnimi osebami, ki očitno odstopajo od regularne in primarne funkcije te zdravstvene stroke, ki naj bi bila »praksa ali znanost zdravljenja duševno bolnih oseb«. ¹ V vseh teh treh oblikah ima psihiatrični zavod pomembno vlogo, ki mu jo dodeljuje aktualni družbeni sistem. Prva dva vzorca le na kratko omenjamo, ker sta dovolj znana:

P r v i : Psihiatrični zavod je odlagališče zdravstveno in socialno neuspešnih ljudi, ki zaradi pretežno psihične nebogljenosti ali antisocialnega vedenja občutno bremenijo družbena sredstva. Njihova koncentracija v zavodih je pripraven ukrep, ker normalno družbo osvobajajo stikov s temi posamezniki, v kriznih obdobjih pa omogoča družbi, da jih dosledno in dokončno likvidira. — Primer: »evtanazijski program« nemškega nacističnega režima v letih 1939—1941.

D r u g i : Psihiatrični zavod je državi podrejen aparat, ki med drugim skrbi, da ostaja avtoritarno uveljavljena politična ideologija zavarovana pred infiltracijo z drugačnimi idejami, ki bi uradno ideologijo utegnile okužiti. Nosilci heretičnih idej — »disidenti« — se usmerjajo mimo kazenskih institucij za nedoločen čas naravnost v zaprt psihiatrični zavod, kjer poskrbijo za to, da dobijo ustrezno, morda tudi ad hoc izdelano, diagnozo, ki disidentovo nestrinjanje s sistemom označi kot pglavilni psihopatološki simptom. — Primer: Disidenti v Sovjetski zvezi do pred kakima dvema letoma.

T r e t j i vzorec bomo opisali na konkretnem primeru Bolnišnice za duševne bolezni (danes: Univerzitetne psihiatrične klinike) v Ljubljani, kot se je izoblikoval med preteklo vojno (1941—1945).

Predstavitev zavoda

Gre za psihiatrično hospitalno ustanovo, ki ima že več kot stoletno zgodovino. ² Pri ljubljanski civilni bolnišnici je od 1821. leta obstajala kot poseben majhen oddelek tudi »blaznica«, ki pa kmalu obstoječim potrebam ni mogla več ustrezati. Problema v naslednjih letih tudi niso mogle razrešiti niti razne inovacije. Misel na specialni zavod kot novogradnjo pa je dolgo zorela. Šele 1878. leta sta bila (značilno!) 5 km zunaj mesta in na (sicer prijetnem) terenu nekdanjega grofovskega živalskega vrta sezidana dva priltična paviljona (moški in ženski — kot se spodobi) za »blaznike«. To je bil — po vzorcu tedanjih avstrijskih in nemških zavodov — sistem celic, namenjen v prvi vrsti nemirnim — »besnečim« — bolnikom. Zato se je teh dveh zgradb še dolgo držal naziv »Tobhaus« — besnica, čeprav so jo zvečine zasedali čisto miroljubni bolniki. — Ves ta uvod le za občutek duha, v katerem so v tistih časih vznikali — ne le pri nas — psihiatrični zavodi. Sicer se je pa »blaznica« sprva relativno dosti hitro širila in kmalu dosegla zmogljivost 200 postelj. 1920. leta je bila zavodu, ki je po svojem nazivu napredoval od »Blaznice« do »Bolnišnice za duševne bolezni na Studencu«, dodeljena kot depandansa stara »prisilna delavnica« v Ljubljani blizu splošne bolnišnice.

¹ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. Portland House, New York, 1989.

² Kanoni, J., Borštnar, M., Kostnapfel, J., Magajna, B., Milčinski, L., Vončina, N.: Pota in cilji slovenske psihiatrije nekoč in danes. — Poslanstvo slovenskega zdravnika, Slovenska Matica, Ljubljana, 1965: str. 119—179.

Ta del zavoda, imenovan po lokaciji, »Poljanski nasip«, je prevzel potem vlogo sprejemnega oddelka.

Naj to zgodbo skrajšamo. Z dozidavami se je oddelek »Studeneč« še razširil. Skupaj s »Poljanskim nasipom« je bila to zadnja leta pred izbruhom 2. svetovne vojne psihiatrična bolnišnica z 870 posteljami, vsekakor »klastična« ustanova, usmerjena v obravnavanje psihoz. V tem okviru je bila strokovna raven te bolnišnice — čeprav prostorsko precej borne — dosti blizu podobnim srednjeevropskim zavodom. Zasluga gre vodilnim psihiatrom,³ ki so svojo specializacijo dosegli na avstrijskih in nemških klinikah, v krajših obiskih pa so se seznanili tudi z drugimi psihiatričnimi zavodi v Evropi. Če lahko rečemo, da so ti »kraepelinsko« psihiatrijo v slovenski prostor uspešno posredovali, so pa do psihoanalize ostajali skeptični. V praksi pri nas njenega vpliva ni bilo čutiti. Bolničarsko službo so v zavodu vodile, požrtvovalno in disciplinirano, usmiljene sestre — redovnice. Dodeljenih jim je pa bilo več nešolanih priučenih strežnic in strežnikov. Zares učinkovitih zdravil, kakršne poznamo od 1953. leta, tedaj ni bilo. Progresivno paralizo so zdravili s salvarzanom in malarijo, endogene psihoze s kardiozolskimi šoki in insulinskimi komami.

Okupacija in njen odmev v slovenski psihiatriji

Tako je bilo vse do 6. 4. 1941, ko je nacistična Nemčija napadla Jugoslavijo, čemur je v kratkem sledila nemška in italijanska okupacija. Ljubljano je zasedla italijanska vojska in ji vsilila režim, ki je veljal vse do kapitulacije 9. 9. 1943. Odporniške skupine, organizirane v Osvobodilni fronti, so v Ljubljani kmalu po okupaciji začele s svojimi akcijami. To je okupacijski vojski pokazalo, da je predstava o pomirjenosti prebivalstva z italijansko okupacijo — varljiva. Občutek negotovosti in ogroženosti okupacijskih sil v Ljubljani se je stopnjeval do končne odločitve poveljstva II. armade januarja 1942, namreč da se Ljubljana obda z 69 bunkerji in z žično ograjo, v katero je bil napeljan električni tok. Ta zaporni pas je bil dolg 41 km. Zgodovinarji po pravici označujejo nastalo tvorbo kot »največje koncentracijsko taborišče Evrope v letu 1942«. Italijani so se želeli zavarovati na ta način pred koordiniranim uporom ljubljanskega prebivalstva od znotraj in napadom partizanov od zunaj. Temu mehaničnemu ukrepu je 23. februarja 1942 sledil razglas Visokega komisarja Emilia Graziolija, da prebivalci mesta ne smejo zapustiti, niti ne iznašati nobenega materiala.⁴

Znotraj tega »taborišča« so bile načrtovane cone, v katerih naj bi se sistematično izvajale racije med prebivalstvom po generalovem navodilu: »Vsi zdravi moški med 20. in 30. letom naj se aretirajo.« Navzlic vsem tem ukrepom, masovnemu pošiljanju ljudi v internacijo in drugim represalijam, tudi streljanju talcev, partizanskih akcij ni bilo mogoče ustaviti. Porazi italijanske vojske na svetovni fronti in spoznanje nemoči v akcijah proti partizanom so preprečili realizacijo načrtov o množični izselitvi Slovencev. Generala Gastoneja Gambaro so 5. septembra 1943 odpoklicali. 9. 9. 1943 je datum italijanske kapitulacije. Po kratkem brezvladju je Ljubljano zasedla nemška vojska in uveljavila svoj bistveno ostrejši režim.

Ko so italijanske oblasti začele po Ljubljani loviti sumljive ljudi, je tudi psihiatrična bolnišnica dobila svojega nadzornega vojaškega nevropsihiatra — rezervista, ki pa je ohranil svojo civilno čud in ni povzročal težav. Bol-

³ Prof. dr. Alfred Šerko (1879—1938), doc. dr. Ivan Robida (1871—1941), prim. dr. Miha Kamin (1898—1944).

⁴ Juvančič, I.: Ograditev Ljubljane z žično ograjo. — Junaška Ljubljana 1941—1945. Državna založba Slovenije, 1985: 7—13.

nike-pripornike, ki sta jih policijski zdravnik ali zdravnik »jetniškega oddelka« splošne bolnišnice premestila na psihiatrični oddelek, sta nadzorovala bodisi vojska ali pa policija sama. Kot so v občasnih racijah prečesavale vse mesto, so večkrat nepričakovano, celo ponoči, vdrle v bolnišnico skupine vojakov z zamaskiranim konfidentom, ki naj bi med bolniki odkrival skrivave — odporne.

Z nemško okupacijo Ljubljane so se pričele v obeh zgradbah na »Poljskem nasipu« in na »Studencu« na zahtevo okupacijskih oblasti hude utenitve posteljnih zmogljivosti in premeščanja psihiatričnih bolnikov v druge, za bolnišnico neustrezne prostore, kar je ob okrnjeni prehrani močno poslabšalo higienske razmere v zavodih. Na zahtevo nemških oblasti so bili na Studencu vsi psihiatrični bolniki utesnjeni v enega od najstarejših paviljonov. Kjer je bilo po predvojnih standardih 56 postelj — se je gnetlo tedaj 120 bolnikov. Nekaj bolnikov pa so namestili v že omenjene neustrezne azilske ustanove. Kmalu nato — v začetku leta 1944 — so okupacijske oblasti odločile, da se zgradba psihiatrične bolnišnice v Ljubljani — »Poljskega nasipa« zaseže in preuredi v policijski zapor. V dveh dneh je bilo treba preseliti bolnike in ves inventar v dotedanje policijske zapore v stari »šent-peterski kasarni«, ki je bila za novo vlogo povsem nepripravljena in higien-sko ni ustrezala.

Preskrbo psihiatričnih bolnikov so, kot je veljalo za drugo prebivalstvo, urejali z živilskimi kartami. Do kakih bonitet ti bolniki načelno niso imeli pravice. Dodatke na osnovo je vendarle dobilo nekaj bolnikov, ki jim je uvidni ftiziatr na osnovi nedolžnih rentgenoloških izvidov postavil diagnozo pljučne tuberkuloze.

Očitno okupacijske oblasti nikakor niso nameravale v novo pridobljenih deželah dvigati zdravstvene in siceršnje ravni prebivalstva, še najmanj pa »človeških lupin« in »brezkoristnih jedcev«,⁵ kar so bili za njih psihiatrični bolniki.

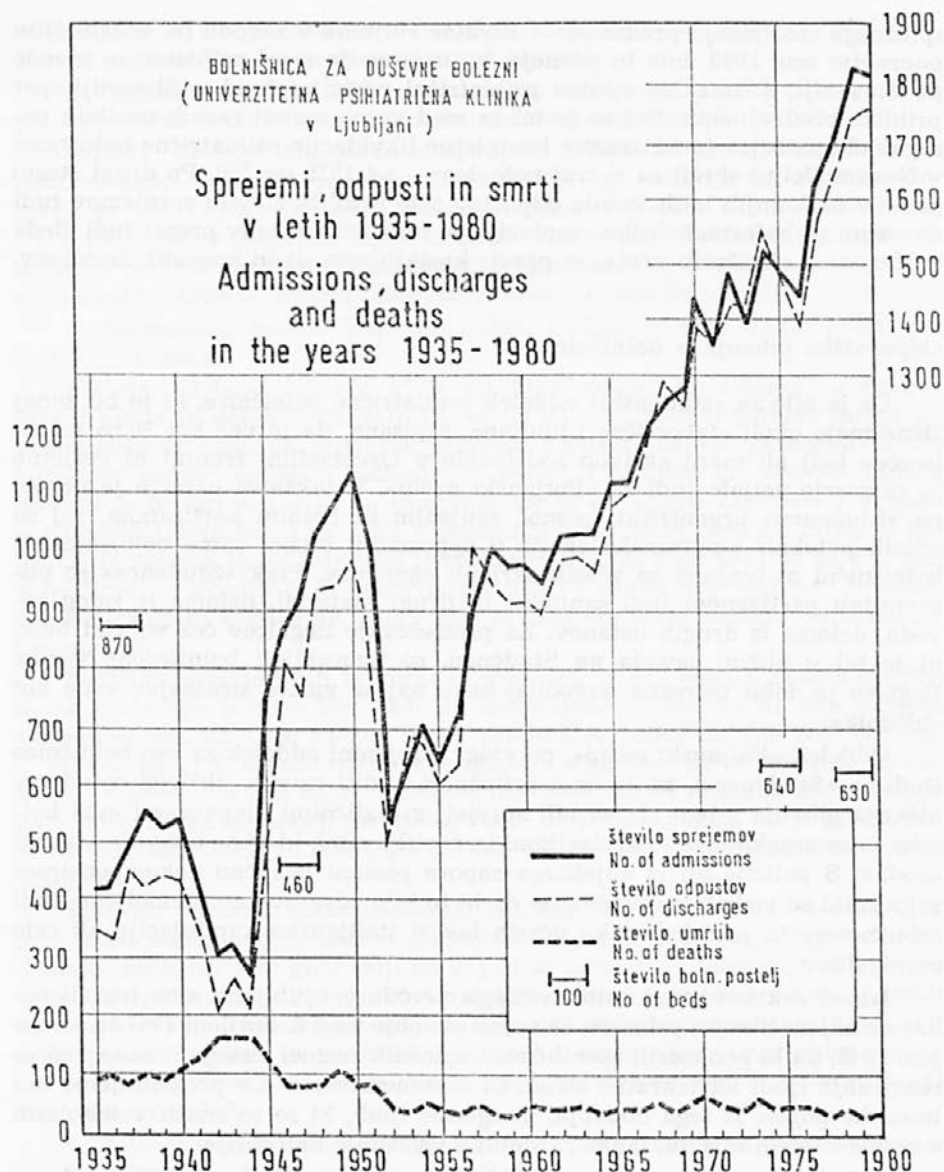
Opisani bivalni in prehrabeni režim, kakršnega so bili deležni duševni bolniki, je bil v bistvu »prikrita evtanazija«, o kateri je, opisujoč podobne razmere v okupirani Franciji, pisal tudi Soubiran.⁶ Da je ta sistem dobro služil svojemu namenu nazorno kaže grafikon sprejemov, odpustov in smrti bolnikov ljubljanske psihiatrične bolnišnice v kritičnih letih.

Nekaj komentarja! Pred letom 1941 vidimo na grafikonu dosti stanoviten tok sprejemov in odpustov, s sorazmerno visoko, vendar tudi konstantno smrtnostjo. Sprejemi v tem mirnem predvojnem obdobju stalno presegajo odpuste, kar pomeni v perspektivi prenaseljenost zavoda z zahtevo po širjenju. — Z nastopom vojne sprejemi naglo padajo, v glavnem na račun dejstva, da so severni del Slovenije zasedli Nemci in so od tam psihiatrične bolnike usmerjali poslej v Celovec in Gradec.

Zanimivo pa je — glede na to, kar o sprejemni vlogi psihiatričnega oddelka med vojno ugotavljamo kasneje — tudi to, da se je diagnostična struktura sprejetih bolnikov spremenila: V še mirnem obdobju od 5. marca do 2. aprila 1941 je bilo sprejetih 42 bolnikov, od tega 26 (62,0 %) endogeno psihičnih in le trije (7,1 %) z diagnozo s psihosocialnega področja (nevroze, psihogene reakcije, osebnostne motnje ipd.). Naslednji mesec je bilo to raz-

⁵ Pojmi iz knjižice: Binding, K., Hoche, A.: Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens, ihr Mass und ihre Form. Meiner, Leipzig, 1920. Knjižica je služila 1940—41. nemškemu nacionalno socialističnemu stroju kot teoretska in moralna osnova za izvedbo proslulega »evtanazijskega programa«, v katerem je bilo usmrčenih okoli 100 000 duševno bolnih in invalidnih oseb z nemškega in okupiranega ozemlja. Po tem postopku je bilo junija 1941 usmrčenih 450 psihiatričnih bolnikov iz psihiatrične bolnišnice v Novem Celju (Slovenija).

⁶ Soubiran, A.: Ljudje v belem, Lipa, Koper, 1959.

merje (pri skupno 37 sprejetih) 15 (40,5%) proti 8 (21,6%), od 6. aprila do 5. maja 1944 pa pri 27 sprejetih 9 (33,3%) proti 11 (40,7%). To spremembo si je mogoče razložiti vsaj na dva načina. Eksogeni dejavniki v vojnem času dobijo večjo težo ali pa je v zadregi za diagnozo lažje utemeljiti in prikazati nevrotično motnjo kakor psihotično.

Navzlic zmanjšanju števila sprejemov se število smrti med bolniki dviga v glavnem na račun pljučne tuberkuloze. Še po osvoboditvi umre zanjo precej bolnikov. Tako je leta 1945 pri 700 zasedenih posteljah umrlo 429 bolnikov, leta 1958 pa pri 712 zasedenih posteljah le 33 bolnikov. Potem pa smrtnost med psihiatričnimi bolniki ljubljanskega zavoda dosti strmo pade in se v naslednjih letih, navzlic silnemu porastu sprejemov, še spusti na skoraj polovico predvojnega števila. Pač zaradi uspehov v terapiji tuberkuloze in

splošnega izboljšanja prehrane. — Bivalne razmere v zavodu pa se temeljito popravijo šele 1953. leta in pozneje, ko ustanovijo nove psihiatrične zavode po Sloveniji, s čimer se celoten psihiatrični posteljni fond v Sloveniji spet približa predvojnemu. Saj se je bil ta med vojno zaradi raznih nasilnih posegov okupatorjev (med drugim kompletne likvidacije psihiatrične bolnišnice v Novem Celju) skrčil za skoraj polovico — od 1370 na 700. Po drugi strani pa se v naslednjih letih število odpustov zelo približa številu sprejemov tudi na račun psihofarmakološke revolucije po letu 1953, čeprav precej tudi glede na fenomen »krožečih vrat«, se pravi: kratkih remisij in pogostih recidivov.

Odporniško gibanje v bolnišnici

Če je bilo za »studenški« oddelek psihiatrične bolnišnice, ki je bil zunaj žične meje okoli »taborišča« Ljubljane, zapisano, da je več kot 70 % uslužbencev bolj ali manj aktivno sodelovalo v Osvobodilni fronti,⁷ bi verjetno to razmerje veljalo tudi za »Poljanski nasip«. V takšnem ozračju je uspelo na »Studencu« organizirati pomoč ranjenim in bolnim partizanom, saj so včasih potekale partizanske akcije v neposredni bližini same bolnišnice. V bolnišnični mrtvašnici so včasih skrivali eksploziv. Prek »Studenca« so odpremljali partizanom tudi sanitetni in drugi material, deloma iz zalog zavoda, deloma iz drugih ustanov. Za premeščanje ilegalcev čez vojaški blok, ki je bil v bližini zavoda na Studencu, so uporabljali bolnišnično vozilo. Ilegalce je dobil ustrezna navodila, kako naj se vpiče stražarjev vede kot »blaznik«.

Oddelek »Poljanski nasip«, po vlogi sprejemni oddelek za vso bolnišnico (tudi za »Studenc«), pa je imel priložnost nuditi zavetje aktivistom odporniškega gibanja s tem, da so bili sprejeti z različnimi diagnozami med bolnike in se umaknili pred aretacijami in preiskavami, ki bi se utegnile končati usodno. S policije ali iz vojaškega zapora poslani psihično dekompenzirani priporniki so vedrili v zavodih, ne da bi to bilo zdravstveno utemeljeno, tudi cele mesece in pričakali tako včasih bodisi italijansko kapitulacijo ali celo osvoboditev.

Izmed oskrbovancev psihiatričnega zavoda v Ljubljani⁸ smo izbrali nekatere najznačilnejše primere, za vojno obdobje med 6. aprilom 1941 in 9. majem 1945, da bi ponazorili specifičnosti splošnih razmer tistega časa in vzorce reagiranja ljudi na takratne strese in obremenitve. — Če pregledujemo bolezenske popise iz tega obdobja, bi zgodbe ljudi, ki so se znašli v teh časih v psihiatričnem zavodu, lahko razdelili v naslednje kategorije:

1. Bolniki, kakršni so v preteklih mirnih časih iskali pomoči in zdravljenja v tej »klasični« psihiatrični bolnišnici, namreč tisti z diagnozami: shizofrenija, manično-depresivna psihoza, epileptična stanja, progresivna paraliza, starostne demence, delirium tremens in podobnimi. Prihajali so ne glede na vojna dogajanja.

2. Že prej psihično bolni, ki so živeli sorazmerno urejeni doma, vojne razmere pa so jih v njihovem okolju sedaj vznemirjale in so si želeli miru in občutka varnosti v zavetju zavoda, ne da bi bili predmet kakega postopka pri okupacijski oblasti.

8208/42: 32-letni akademski slikar, pred 9 leti že zdravljen v psihiatrični bolnišnici (shizofrenija), pride v spremstvu žene v zavod poleti 1942 s prošnjo

⁷ K a n o n i, ibidem 136.

⁸ Vsa našeta kazuistika je z »Poljanskega nasipa«.

za sprejem, češ da ga razmere v domačem kraju, ki ga nadzorujejo partizani, preveč vznemirjajo. Po dveh dneh zavod zapusti.

3. Psihiatrični bolniki, ki so tako rekoč »po pomoti« zašli v okupacijski policijski mlin in bili deležni postopka, namenjenega sumljivim osebam.

8012/41: 38-letni knjigovodja, epileptik z redkimi generaliziranimi napadi, vseskozi zaposlen, poročen. Avgusta 1941 ga ustavijo na cesti karabinjerji in mu najdejo v žepu tiskano Aškerčevo pesem z naslovom Ruski jezik. Odpeljan v policijski zapor in nato v sodne zapore. Zaradi epileptičnih napadov so mu obsodbo na konfinacijo spremenili v oddajo v psihiatrični zavod, kjer ostane tri mesece. Odpuščen domov z odločbo sodišča.

4. Osebnostno moteni pod policijskim nadzorom brez kakih specifično političnih bremen.

8763/44: 29-letni delavec, ki je bil 1938 obsojen na »dosmrtno robijo« zaradi uboja in dolge vrste goljufij, je bil nato na osnovi psihiatričnega izvedenskega mnenja, da je »težak psihopat s shizofrenskimi potezami« kazni oproščen, vendar oddan v psihiatrični zavod. Opisujejo ga, češ, da zapada občasno v disforije. Bil je pa discipliniran in na koncu zaposlen v zavodu kot pomožni bolničar. 7. 5. 1945 v zmedenih dneh pred osvoboditvijo, je pobegnil iz zavoda in se pridružil domobranskim beguncem, ki so se umikali v Avstrijo. — Vendar se je kasneje spet vrnil v zavod in prebil tam še nekaj let, dokler ga ni sodišče na priporočilo zavoda oprostilo obvezne psihiatrične internacije.

8620/43: Iz policijskih zaporov so septembra 1943 poslali 27-letnega Romuna, katerega poklica kot tudi ne življenjske zgodovine ni bilo mogoče zanesljivo odkriti. Celó njegov pravi priimek je prišel na dan šele čez čas. V zaporu ga je zdravnik ocenil kot shizofrenega, kar pa opazovanje ni potrdilo. V psihiatričnem zavodu psihotičnih znamenj ni pokazal, imponiral je pa kot deviirana osebnost, psevdolog (ustil se je nekaj časa, da je pilot), rad je na oddelku izmaknil kako stvar. Čez tri mesece je bil premeščen nazaj v zapor.

8199/42: Podobne baže osebnost, kot 8620/43, je bil tudi 51-letni Žid, prav tako poslan junija 1942 iz policijskih zaporov. Mož se je baje rodil na Dunaju, po opravljeni gimnaziji pa naj bi se ukvarjal s telepatijo in hipnozo in veliko potoval po Evropi. Kot »eksperimentalni psiholog« naj bi dobil celo naslov »doctor honoris causa«. Mož psihotičnih znamenj ni kazal, bil je le nepristno jokav in nadležen s svojimi lamentacijami. Zavodska oskrba mu je bila po vtisu dobrodošla. Na jetniški oddelek splošne bolnišnice je bil vrnjen marca 1943.

5. Politično osumljeni ali v preiskavi, ki so v razmerah preiskovalnega zapora psihogeno ali psihotično reagirali.

7600/42: Februarja 1942 so iz sodnih zaporov v Ljubljani privedli »manica« N. N., starega 21 let, pleskarja. Spretni dopis je izrecno poudarjal, naj se stori vse, da ja ne bi pobegnil («... ad impedirne la fuga...») in da ga je dopustno odpustiti le s privoljenjem sodišča. Noč po prihodu je bil zelo nemiren, zdaj je jokal in govoril sam sebi: »To ni res, dokažite mi prosim,« drugič prepeval. Proti jutru se je uredil in bil dostopen za pogovor. Povedal je, da so ga zaprli pred tremi meseci pod sumom, da je sodeloval v partizanskem napadu na Lož. Dva meseca in pol je bil zaprt sam v celici, enajstkrat v tem času so ga ostro zasliševali in ob tem pretepali. Nikoli ni vedel, kdaj bo moral spet na zaslišanje. Strah ga je obhajal, žive mučne sanje je imel tako, da že ni več vedel več, kaj je res in kaj so fantazije. Stanje se mu je spreminjalo in je bil včasih vase zaprt in tih drugič pa ujedljiv in težaven. Vendar psihotičnih pojavov ni več kazal. Julija 1942 je pobegnil.

8412/43: 24-letnega delavca so februarja 1943 privedli karabinjerji iz sodnih zaporov, češ da je postal nemiren in nasilen. Ob prihodu se je kazal topega, ni bil za pogovor, pri eksploraciji je dajal psevdodementne odgovore. Zakaj je bil januarja aretiran, ni povedal. Izkazano je bilo, da se je v januarju in februarju 1941 zdravil v psihiatrični bolnišnici Vrapče pri Zagrebu. V nadaljnjem psihotičnih znamenj ni razodeval. Julija so ga stražniki odvedli spet v vojaške zapore.

8464/43: 37-letni železniški preglednik, priveden aprila 1943 iz vojaških zaporov stuporozen, mutacističen, po 10 mesecih prebitega zapora. Žena ni vedela za razlog aretacije. Po konvulzijski terapiji (kardiazol) se je sprostil, ostal pa bolj redkobeseden. Hrane se ni branil in se vključeval v dela na oddelku. Oktobra je bil kot zdrav odpuščen. — Potem je bil še nekaj časa v partizanih. Ujeli so ga Nemci, pa ga spet kot duševno bolnega odpustili. V letih 1953—54 je prebolel shizofrensko psihozo. Odpuščen je bil kot izboljššan.

8218/42: 36-letni elektromonter je bil julija 1942 poslan v psihiatrični zavod iz novomeške kaznilnice, ker že nekaj dni ni jedel, ne pil. Tudi govoril ni, temveč je svoje želje sporočal s pisanjem na listke. Po nekaj dneh so mu aplicirali kardiazol, na katerega je reagiral s paroksizmom. Potem je spregovoril in tudi hrane ni več odklanjal. Povedal je, da so ga bili Italijani aretirali nekaj dni potem, ko so partizani odvedli župnika. Italijani so mu aretacijo utemeljili s tem, da ga ne bi partizani odpeljali. Ko je bil kakih 10 dni v zaporu, se mu je prikazal župnik in obljubil, da bo rešil vse pripornike. Ob tem ga je obšlo »navdihnjenje«, da ne bi smel več ne jesti, ne piti in ne govoriti. Po opisani remisiji v zvezi s kardiazolskim »šokom« je še enkrat za krajši čas obnemel, a se hitro spet uredil. Vendar je želel ostati še v zavodu. Bil je vseskozi brez psihopatoloških motenj in je zvesto opravljal nalogo pomožnega bolničarja. Poslovil se je deset dni po osvoboditvi — sredi maja 1945.

8495/43: 45-letni delavec je bil pred desetimi dnevi, maja 1943, pred vojaškim sodiščem obsojen na 27 let ječe. Nekaj dni nato je začel blesti, da je na osvobojenem ozemlju. Enega od sojetnikov je imel za Boga, drugega za Kristusa, postajal je bolj in bolj zmeden in nemiren tako, da so se ga odločili premestiti v psihiatrični zavod. Že naslednjega dne je bil pacient docela luciden, urejen in uvideven. Ostal pa je v zavodu še dobre tri mesece, preden so ga po nalogu zaporskega zdravnika odvedli nazaj v zapor.

8272/42: 35-letnega delavca sta septembra 1942 privedla dva italijanska policista iz zaporov (šentpeterske kasarne), ker je kazal znake duševne motenosti. Kazal je sliko izrazite depresivne zavrtosti in sprva ni bil za pogovor. Počasi se je sprostil in se vključil tudi v opravila na oddelku. Še potem je ostal dobrih pet mesecev v zavodu. Kot razlog svojega vedenja je navedel, da je bil hudo prestrašen, ker mu je grozila smrtna obsodba zaradi ovadbe, da skriva municijo. Potem je prišlo s sodišča obvestilo, da je oproščen. Zavod je zapustil sam.

8223/42: 17-letni dijak je bil pripeljan koncem julija 1942 z jetniškega oddelka. Aretiran je bil tri mesece poprej pod obtožbo, da je bil v prevratni družbi. Zaradi vnetja slepiča so ga potem morali operirati. Po operaciji vrnjen proti zdravniškemu mnenju v jetnišnico. V celici postal zmeden in nemiren. Tudi na psihiatričnem oddelku se ni takoj pomiril. Dobival je občasno napade, podobne epileptičnim. Tudi v svojem vedenju je bil že čudaki. Konec decembra so ga ob nočni vojaški raciji v zavodu odpeljali v zapor. Vrnjen je bil čez mesec dni. Kasneje psihotičnih znamenj ni več kazal. Ko je prišel s sodišča dopis, da je bolnik oproščen, je odšel z očetom domov.

8330/42: 47-letni bančni uradnik je bil novembra 1942 priveden iz vojaških zaporov. V zaporu se je bil ob nasilnem ravnanju stražarja razburil in se je v samomorilnem namenu začel zaganjati z glavo ob vrata. V zavodu je neko noč kot v sanjski zamegljenosti še enkrat doživel nekaj podobnega. Kmalu nato je prišlo z vojaškega sodišča obvestilo, da je oproščen zaradi pomanjkanja dokazov, da bi bil vključen v subverzivno dejavnost.

8617/43: 34-letnega čevljarja so iz političnih razlogov — ujet je bil kot partizan aprila 43 — zaprli. Zaradi starega osteomielitisa so ga iz zapora premestili septembra na jetniški oddelek bolnišnice. Mučile so ga hude sanje, pri čemer je bila tema vedno zasledovanje in reminiscenca na to, kako je bil pri aretaciji pretepen. Ob takšnih sanjah je v zamegljenosti često skočil s postelje in stekel po hodniku kot v hudem strahu. To se je ponavljalo še v psihiatričnem zavodu. Sicer pa je bil pacient v septembru in oktobru videti zamišljen, vpraševal je bolničarja, ali okupatorji vprašujejo po njem. 13. oktobra 1943 je s sprehoda na vrtu pobegnil.

8682/43: 36-letni pravnik je bil premeščen konec decembra 1943 v psihiatrični zavod z jetniškega oddelka, kamor je bil pripeljan neposredno po aretaciji, ki ga je bolnega doletela doma. Na psihiatrični oddelek je bil pa poslan, ker je bil ponoči nemiren in glasn. Tožil je še, da ima glavobol in omotice. Bil je zaskrbljen in depresiven. Sestri je poslal poslovilno pismo. V naslednjih tednih se je razvedril. Maja 1944 je prišlo uradno obvestilo, da ni več pod policijskim nadzorstvom. Odšel je domov.

8853/1: 46-letni železniški uradnik je bil konec julija 1944 aretiran. Zaprli so ga v celico in ga pustili tri dni brez hrane in pijače. Ostro so ga zasliševali in pretepali, da bi izdal zastopnike OF med železničarji. Moral je poslušati tudi krike mučenih sopripornikov. Potem si je z britvico zarezal zapestje. Zato so ga oddali v psihiatrični zavod. Imponiral je depresiven, občutljiv in preplašen. Tudi ko je marca 1945 prišlo obvestilo, da ni več pod policijskim nadzorom, je rajši še ostal v zavodu. Domov je odšel 10. 5. 1945.

6. Na druge načine v zvezi z vojno psihotraumatsko prizadeti. Gre za zelo pestre klinične slike z zelo heterogenimi psihičnimi pritiski in udarci, kakršni so se pojavljali od samega začetka vojne:

6.1. Vojni obvezniki, ki jih je že sam vpoklic spravil iz duševnega ravnovesja.

213/1-41: 27-letni kmet, pripadnik nemške manjšine (»Kočevar«), je bil 3. aprila 1941 vpoklican v jugoslovansko vojsko kot vojni obveznik. Ob prihodu v svojo enoto po pripovedovanju prič docela urejen in miren. Dne 5. 4. ponoči, ko je skupaj z drugimi vojaki ležal v neki staji, je nenadoma planil iz spanja pokonci in z žepnim nožem svojega soseda ranil v roko, nato zbežal, pri izhodu ranil še stražarja v sence in pobegnil. Ko so ga 6. 4. (— tega dne se je zjutraj z letalskim napadom nemške aviacije za Slovenijo začela vojna —) zvečer ujeli, je bil videti umirjen. V vlaku je postal spet nemiren in začel klicati na pomoč. Močno nemiren je bil še sprva v bolnišnici, po injekciji se je le umiril. Naslednje jutro je bil miren, vendar kot še malo zamegljen in se preteklih dogodkov slabo spominjal. Svojega dejanja si ni znal razložiti — »es ist mir wie ein Blitz in den Kopf gekommen«. Naslednje dni je bil miren in urejen, le nekam plašen. Po 13 dneh je bil s svojem odpuščen domov.

6.2. »Izgnanci« — osebe, ki naj bi se po nalogu okupatorja preselile iz Slovenije v južne predele Jugoslavije.

8032/41: 18-letni električar je bil pet mesecev po začetku vojne 12. 9. 1941 skupaj z materjo odpeljan z nemškim transportom v izgnanstvo. Iz taborišča v Slavonki Požegi sta pobegnili z vlakom proti Ljubljani. Med vožnjo se je z glavo močno udaril ob steno vagona. Hudo se je prestrašil, začel je vpiti,

hotel skočiti skozi okno, bal se je, da bo ustreljen. Zapustil ga je spomin. V Ljubljani se je nastanil pri svoji prejšnji gospodinji. Še naprej je bil zmeden, bal se je vsakega uniformiranca. 12. 11. so ga privedli v psihiatrični zavod. Polagoma se je razbistril in umiril in po 14 dneh je bil v spremstvu že odpuščen domov.

Sem bi sodil tudi naslednji primer zakoncev — Židov, ki bežita pred grožnjo nacističnega antisemitizma.

8018/41: Oktobra 1941, ko se je tudi v Zagrebu začejala nemška gonja proti Židom, so iz ženske bolnišnice premestili na psihiatrični oddelek 42-letno Židinjko, soprogo bogatega židovskega trgovca, kateremu so nedavno zaplenili razkošno vilo v Zagrebu. Sedaj sta se pa zakonca v begu pred nacisti hotela izseliti v Italijo. V času teh priprav in selitev pa je žena začela opazovati pri možu vznemirljive značajske spremembe in čudno vedenje. Tedaj sta se oba dala sprejeti na Sušaku v bolnišnico s tem, da sta imela prost izhod. Sušaška policija je moža hotela spraviti nazaj v Zagreb, češ da je osumljen 50 posilstev. Potem sta se neutegoma pripeljala v Ljubljano in se nastanila v hotelu. Ob vseh teh težavah pa je bil mož zmožen pojesti trikrat več kot doslej in je znal spati tudi po 12 ur. Do nje je postajal grob. Ob tem je postajal vse bolj raztresen in pozabljiv, lahkoveren do tujih ljudi in nepazljiv glede denarja in raznih njunih vrednot. Ob novici s policije je mož začel govoriti o samomoru, ona pa je nato s samomorilnim namenom pojedla 60 tablet, zaradi česar so jo odpeljali v bolnišnico, potem pa premestili na psihiatrični oddelek. Da potrebuje psihiatrično zdravljenje mož, je žena utemeljevala s tem, da je pred 20 leti akviriral lues — kot hud ženskar. Opravil je tri salvarzanske kure, zadnjo 1936. leta. WaRe v krvi je bil sicer negativen, likvor pa ni bil preiskan. Poleg opisanih značajskih sprememb je žena naštevala še druge moževe poteze in navade, ki bi jih zares lahko okvalificirali kot prodrome progresivne paralize. Čeprav je bila pacientka čustveno vznemirjena, je bila pa v pogovoru docela urejena in njene navede so bile po vtisu verodostojne. — Zdravniško spričevalo, s katerim je bila premeščena na psihiatrični oddelek pa jo je — na osnovi moževih navedb — opisovalo kot depresivno, preplašeno in zapredeno v blodnje, da jo mož sovraži in da je obnorel. — Preden je mogel biti primer teh židovskih zakoncev pojasnjen, jo je mož vzel iz psihiatričnega zavoda.

6.3. Ob agresivnih okupatorskih ali partizanskih intervencijah psihično prizadeti.

8515/41: 42-letnemu kmetu so pred 6 meseci — v začetku 1943. leta — italijanski vojaki vzeli konja in mu ob tem grozili s puško. Od tedaj je bil preplašen. Strah se mu je stopnjeval, češ da mu bodo vzeli imetje, njega pa ustrelili: izražal je tudi samomorilne misli. V takšnem stanju je bil junija 1943 pripeljan v psihiatrično bolnišnico. Stanje se mu je popravilo, povsem pa se svoje depresivnosti ni znebil. Znanec ga je odpeljal domov.

6.4. Iz Italije v neznane razmere doma vračajoči se interniranci in zaporniki.

33-1/44: 30-letni posestnik je bil 3. avgusta 1944 po treh letih in pol izpuščen iz italijanskega zavora blizu Milana v spremstvu policajca v vlaku. Med vožnjo se je pod vtisom vprašanj in pripomb zbegal, postal paranoiden, prepričan, da mu grozi obešenje. Hotel je pobegniti. Zato so ga privedli v psihiatrično bolnišnico. Počasi se je umiril. Ob odpustu pa vendarle do svojih blodenj ni bil čisto uvideven. (Podobnih primerov je bilo še nekaj. Nekateri so bili pred repatriacijo že tudi hospitalizirani iz taborišča v bližnjo italijansko psihiatrično bolnišnico).

6.5. Od tragične izgube bližnjega prizadeti.

8103/1/42: 19-letni dijak se je v februarju 1942 v šoli nenadoma zgrudil na tla in začel besneti ter klicati nekega Milana. To je bil njegov prijatelj, ki ga je čakala ustrelitev. V tej zamračenosti so ga pripeljali v psihiatrično bolnišnico. Tu se je kmalu ujasnil. Podoben napad, vendar blažji, se mu je ponovil v noči potem, ko je izvedel, da so prijatelja že ustrelili. Kasneje je imel ponoči še nekaj somnambulnih stanj. Postopno pa so izginili tudi ti pojavi. Poldrugi mesec po sprejemu je bil odpuščen.

6.6. V ozračju dvojne — okupatorske oz. domobranske in partizanske — oblasti razdvojeni in zbegani.

8581/43: 17-letnega delavca so pred 5. dnevi partizani poiskali in ga odvedli s seboj v hosto. Uspelo mu je uiti. Potem pa je bil doma malo zmeden, spuščal se je v prepire z ljudmi in tudi v pretepe. To svoje vedenje je razložil s strahom — čutil se je povsod negotovega in zasledovanega. Zaupal je zdravniku, da rad dela in da je zadnji čas delal tudi pri bunkerjih za italijansko vojsko. Orožja se pa boji. V zavod ga je spremila mati: sprejem je želela »zaradi opazovanja in varnosti...«

7. Politični priporniki fingirajo duševno bolezen ali pa najdejo ob dejanskih, a blažjih motnjah priložnost v dani situaciji za »bolezenski dobiček« (zadnja dva primera).

78/42: 37-letnega uradnika so Nemci že aprila 1941 aretirali in zasliali. Že prej je bil — zdi se, da v zvezi s tireotoksikozo — dokaj razdražljiv, shujšal je in se čutil slabotnega. Po omenjenem dogodku je razvil depresivno-nevrastenično sliko, občasno je pomislil na samomor. Ker se je na Gorenjskem čutil ogroženega, se je umaknil v Ljubljano in proti koncu leta zaprosil za sprejem na živčni oddelek splošne bolnišnice. Od tam so ga septembra 1942 premestili v psihiatrični zavod. Tu psihotičnih znamenj ni kazal, bil pa je slejkoprej čustveno labilen, večkrat depresiven. Februarja 1943 sta prišla na psihiatrični oddelek dva policijska uradnika z nalogom, da je treba bolnika premestiti na jetniški oddelek splošne bolnišnice. Ob tem sporočilu je bolnik prebledel, se pričel tresti, ihtel je in tulil, se zaletaval v nočno omarico, razbil kozarec in se s črepinjo v hipu zarezal po zapestju. Policaja sta opustila svoj namen in bolnik je ostal še naprej na psihiatričnem oddelku do konca novembra 1943, ko se je, oklevaje, le odločil za to, da odide domov. Doma se je prav dobro počutil. Svoje disforije je blažil z alkoholom. Sredi januarja 1944 ga je opitega na cesti zaustavila vojaška patrolja. Zaprli so ga in ker se je čudno vedel in odklanjal hrano, so ga poslali ponovno v psihiatrični zavod. Psihotičnih pojavov tudi tokrat ni kazal, le svojo, značajsko pogojeno, čustveno labilnost. Marca 1944 so ga policijski organi odvedli. — Eden od referentov se je marca 1945 še srečal z njim v koncentracijskem taborišču Dachau. Takrat je bil »pacient« urejen in uravnovešen.

8407/43: 31-letni zdravnik je bil aretirán 28. 2. 1942. Kasneje sprejet na jetniški oddelek splošne bolnice, od tam pa zaradi psihotičnega vedenja na psihiatrični oddelek. Tam se je kazal mrkega, protestiral je zoper hospitalizacijo češ, da je duševno zdrav, da pa mu je potrebna laparotomija, ker ima hudičke v trebuhu. To blodnjo je še obdeloval in vključeval v sistem razne znane osebe. Sicer na oddelku ni bil moteč. V avgustu 1943 je prišlo od italijanskih vojaških oblasti sporočilo, češ da imenovani »deve essere considerato in liberta«, kar pa navidez pacienta ni ganilo češ, da je s tem »le še bolj izročen oblastem« in mu ni bilo do tega, da bi zapustil zavod. Vztrajal je še naprej pri svojih blodnjah. 10. 9. 1943 po italijanski kapitulaciji, v času medvladja, je le zapustil zavod. Pred tem je še zaupal zdravniku,⁹ da je bila njegova paranoja fingirana (— kar je bilo pa že ob sprejemu in potem glede

⁹ L. Milčinski.

na »pacientovo« vedenje dokaj evidentno, ker se ta absurdna blodnja s svojo arhaično vsebino ni ujemala z njegovim intelektualnim potencialom).

8598/43: 32-letno trgovsko pomočnico, ki je že v svojem 25. in potem še 26. letu absolvirala prehodne histerične motnje disociativnega in konverzivnega značaja, so zaradi suma na ilegalno delovanje februarja 1943 aretirali ter zaprli v policijskih zaporih. Ostro so jo zasliševali, bili so jo s pestjo po glavi in po hrbtu, jo elektrizirali z elektrodama, pripetima na obeh drugih prstih na nogah. Bilo je strašno, vpila je in bila okoli sebe. Ko je bilo tega postopka konec, se ni mogla postaviti na noge, čisto slaba je bila, jesti ni mogla, govorila le, če je bila kaj vprašana. V tem stanju so pacientko konec avgusta premestili v psihiatrično bolnišnico »perche affetta da arresto psicomotorio di probabile natura postencefalitica«. Koncem oktobra je bila kot izboljšana odpuščena. Kmalu nato so jo zaprli Nemci in jo poslali v taborišče Rawensbrück. Vrnila se je po osvoboditvi s številnimi konverzivnimi simptomi, ki so se kar kronificirali, tako, da so pacientki leta 1951 priznali invalidnost.

8798/44: 37-letna uradnica je bila junija 1944 premeščena iz policijskih zaporov morozno-depresivna in negativistična. Zdravnika je zavrnila češ: »Proč, proč, ne boste me topli, jaz ne grem k Urhu!«¹⁰ Nadaljnji njeni odgovori so bili zmedeni, o neki salezijanski cerkvi na Kodeljevem, pa da so jo topli, da delajo krsto zanjo in podobno. Po rokah, obeh glutejih in stegnih so bile opazne obsežne sufuzije. Psihično se pacientka ni uredila še tedne in mesece. Sprva se je kazala močno nezaupljivo, izražala se je češ, da ji dajejo strupa v hrano. Ko sta jo prišla pogledat dva policijska agenta, se je silovito razburila, češ naj jo že enkrat pokončajo. Nekoč si je na lepem s pripravljeno črepinjo zarezala zapestje. V maju 1945 se je že precej uravnovesila, občasno je bila dostopna za urejen pogovor. Postala je uvidevna za svoje stanje — »strah je bil to in trpljenje«. 12. maja 1945 je lahko odšla domov.

8. Domobranci v kazenskem postopku pri svoji komandi.

296/44: Aprila 1944 so iz domobrantskih zaporov na opazovanje privedli domobrantskega podnarednika, starega 29 let, ki je prestajal kazen, ker se je občasno vdajal popivanju in takrat pozabil na svoje obveznosti, taval od gostilne v gostilno in se ni vrnil kdaj tudi po 3 dni. Za takšna obdobja je navajal kompletne amnezije. — Anamnestično je sicer urejeni pacient navajal dvoje poškodb na glavi. Nezakonski je rastel v neurejeni družini. Izučil se je za pleskarja. 1942. je vstopil v partizane — po nekaj tednih pobegnil v Ljubljano. Vključil se je — da ga ne bi aretirali — v »plavo gardo«, nato v domobrance. Vsega je bil v 59 borbah. Pred tremi meseci mu je umrla mati. V popivanje se je podajal v glavnem iz obupa. Kaj v pijanosti počenja, kasneje nič ni vedel. — Odpuščen po enem tednu z mnenjem, naj ga glede na dipsomanske napade in alkoholno intoleranco odtegnejo služenju v oboženih enotah.

9. »Jurišanti« zgodnjega povojnega časa (ki se jim identifikacija s partizanstvom podira in gledajo v prihodnjo negotovo stvarnost).

9208/45: Že po koncu vojne, 9. 7. 1945, pripeljejo z reševalcem 21-letnega mlajšega vodnika — partizana iz Šumadije, ki ima zadnjih pet mesecev »živčne napade«, tudi do sedemkrat dnevno. Baje se je zdravil že v Beogradu in Zagrebu, pa ni bilo uspeha. Napadi so bili v zavodu opazovani in diagnosticirani kot histerični. Odpuščen po štirih dneh, poslan na vojaški sanitetni oddelek zaradi ocene. (Teh primerov »jurišantov«, prihajajočih praviloma iz južnih predelov Jugoslavije, često v skupinah, je bilo določeno obdobje kar epidemično veliko).

¹⁰ Zloglasna postojanka kvislinske teroristične organizacije »Črna roka« pri Ljubljani.

Razprava

Mogoče vtis, ki ga ustvarja ta revija človeških usod skozi pogled samih prizadetih in opazovanja zdravnikov, ki so poskušali spraviti te zgodbe v psihiatrični okvir, bolj zvesto posreduje življenje zavodne psihiatrije v Ljubljani, kot bi ga kaka zgolj abstraktna analiza takih dogajanj v kritičnih vojnih letih. Zaznamo metamorfozo, ki jo je doživel psihiatrični zavod v atmosferi splošne ogroženosti dežele, v kateri se vse to godi. Večini prebivalcev Slovenije in uslužbencem zavoda z njimi je postalo kmalu jasno, da osvajalci ne prihajajo v deželo kot nosilci in posredniki višje civilizacijske in kulturne razvitosti, temveč s prikrito težnjo likvidacije ljudstva, ki živi na tem ozemlju.¹¹ Čudno bi pa tudi bilo, da bi se pod nemško nacistično okupacijo na tem ozemlju uveljavilo v odnosu do duševno bolnih drugačno načelo od tistega, ki je dobilo državno podporo na samem nemškem ozemlju, kjer je vzniknila teorija o upravičenosti uničenja »življenja, ki življenja ni vredno« (lebensunwerten Lebens) in se po 20-letni latenci v »evtanazij-skem programu« tudi uresničila. Res pa je, da to, kar nam je danes jasno, marsikomu tedaj še ni moglo biti. Te perspektive so bile zamegljene z obljubami in gesli okupatorjev. Do prave resnice so se dokopali pogostoma le ob živih izkušnjah. Tudi v vrste uslužbencev psihiatričnega zavoda je moglo le počasi prodreti spoznanje, da so vsi — bolniki in tisti, ki naj bi jih zdravili in varovali — takorekoč v istem čolnu. Če govorimo o »spoznanju, najbrž to ni najboljši izraz, kajti razna dejstva, npr. o »evtanaziji« duševno bolnih in o resničnih političnih planih osvajalcev s slovenskim ozemljem in s prebivalstvom na njem, so se docela jasno razkrila šele po vojni. Mogoče je zato bolje govoriti o vse jasnejšem občutju, da so okupatorjem tako psihiatrični bolniki kot tudi njihovi skrbniki — odveč.

Ko to občutje dozori, se zamaje idejna utemeljenost psihiatričnega zavoda kot ustanove z vodilno nalogo, da razvija »prakso in znanost zdravljenja duševno bolnih oseb«. Priče smo preobrazbi bolnišnice za duševne boleznin v azil v starem pomenu besede: zatočišče, ki vsaj za določen čas zagotavlja človeku integriteto (ne pa azil v Goffmanovem smislu¹² »totalne institucije«, ki oropa človeka njegove identitete). Psihiatrični zavod torej postane azil, ki služi ohranjanju osnovne človečnosti, medtem ko delovanje v smislu psihiatrične institucije ostaja le bolj vnanja podoba, mimikrija, ki varuje v svojem notranjem bistvu spremenjeni zavod pred zunanjo ogroženostjo.

Dvoje značilnosti izhaja iz takšne idejne preobrazbe psihiatričnega zavoda. Prva je sprememba v odnosih med duševno bolnimi in njihovimi terapevti: približajo se med seboj, hierarhična piramida teh odnosov se splošči: kdor je imel priložnost prisostvovati žalostnemu eksodusu — deložaciji in prisilni nagli selitvi »Poljskega nasipa« v »šentpetersko kasarno«, do tedaj policijske zapore, torej v umazano in zasteničeno zgradbo, ki je bila za namene psihiatrične bolnišnice povsem neprimerna, je to ozračje zblizanja bolnikov in njihovih terapevtov lahko začutil. Bilo je prav značilno, kako je selitev disciplinirano potekla ob izdatni pomoči bolnikov, ki niso uprizarjali nikakršnih scen, niti ne pobegov, čeprav je za le-te bilo polno možnosti.

¹¹ Iz dnevnika grofa Ciana, 5. januarja 1942. Razgovor z glavnim tajnikom fašistične stranke Aldom Vidassonijem (Junaška Ljubljana 1941—1945. DZS Ljubljana, 1985, str. 5): »Sprejel sem Vidassonija... Obrazložil je svoje krvave namene zoper Slovence. Namerava vse pobiti. Opozoril sem ga, da jih je milijon. »To nič ne pomeni,« je odločno odgovoril, »delati moramo tako kot naši predniki v Eri-treji, in vse pobiti!«

¹² G o f f m a n, E.: Asylums. Penguin, Harmondsworth, 1968.

Druga značilnost funkcionalne preobrazbe psihiatričnega zavoda v opisanih izjemnih razmerah je bila pa težnja k nivelaciji kategorij »duševno bolan« in »duševno zdrav«. Ko je namreč šlo za indiciranje sprejema v zavod in odrejanje dolžine bivanja v njem. Že prej omenjene spremembe v diagnostični strukturi sprejetih bolnikov (v ta, izrazito »klasično«, torej v psihoze orientirani zavod), namreč odločni premik od psihoz k nevrozam, psihogenim reakcijam in podobnim motnjam, pri čemer je šlo v večini primerov za policijsko nadzorovane osebe, nakazujejo, da gre za določen odmik od norm sprejemanja bolnikov, oziroma da utegnejo kdaj te diagnoze biti bolj umetne kot realne. Tudi to bi lahko rekli, da takšne diagnoze normalno tako dolgega bivanja v zavodu ne bi terjale. Značilno je tudi, kako se odpusti te vrste bolnikov kopičijo okoli dveh kritičnih datumov: 9. 9. 1943 (ko je kapitulirala Italija) in 9. 5. 1945 (ob osvoboditvi).

Mogoče bi bilo zgrešeno, če bi takšno preusmeritev, takšno solidarnostno ozračje hoteli pripisati zgolj zavestni in načrtni aktivnosti Osvobodilne fronte. Bilo je bolj podobno temu, kar se je videlo v političnih zaporih in taboriščih, kjer so statusne razlike med individui uplahnile in so se komunikacije začele spontano oblikovati v skladu s splošno človeškimi afinitetami.

Vendar takšen splošni trend v bolnišnici ni bil absolutno čist. Nekaj je bilo med uslužbenci zastrašenih, ki so kratkovidno reševali lastno usodo. Mreži tistih, ki so vzdrževali teror v deželi je bilo dovolj namigniti, da »norišnica skriva aktiviste« (kar je bilo v bistvu preveč poenostavljeno za zgoraj opisano metamorfozo psihiatričnega zavoda) in ponuditi nekaj imen, da je potem policijski stroj opravil svoje. Tako sta padla dva vodilna delavca, poštenjaka in dragocena strokovnjaka, najprej primarij, nato še direktor »Poljanskega nasipa«. ¹³ Že prej je bil pa aretiran primarij »Studentca« ¹⁴ — obsojen na smrt, nato po intervencijah pomiloščen na dosmrtno ječo. Da ne omenjamo še drugih uslužbencev obeh oddelkov psihiatrične bolnišnice, ki so šli skozi zapore, konfinacije in internacije.

Sklep

Če končno povzamemo to, kar smo v zgodovinskih spominih, v številkah in s primeri pacientov predstavili kot tretji vzorec odklona od bazične podobe tega, kar naj bi bila psihiatrija — »praksa ali znanost zdravljenja duševno bolnih oseb« in kar naj bi v njej bil psihiatrični zavod, potem bi lahko zapisali takole:

Do takšnega odklona pride lahko v izjemnih razmerah, ko zavlada nad neko deželo nasilni režim, ki gre tako daleč, da oropa prebivalstvo temeljnih človeških pravic, duševno bolnim posebej pa pripravlja, če ne očitno, vsaj prikrito »evtanazijo«. In da tedaj tisti, ki so po svojem poklicu odgovorni za psihiatrično institucijo, zapostavijo svojo vlogo tveganemu poskusu spremeniti zavod, ob ohranitvi zunanjega videza psihiatrične ustanove, v azil — zatočišče za od nove oblasti ogrožene osebe. Pri tem je vodilna ideja človečnost, psihiatrija pa le orodje, ki služi bolj mimikriji kot pa temeljni funkciji.

Toliko, da se ne pozabi, ker se stvari ponavljajo.

¹³ Dr. Miha Kamin, primarij (1889—1944), ustreljen kot talec, dr. Franjo Gerlovič, direktor Bolnišnice za duševne bolezni (1886—1944), ubit od »Crne roke«.

¹⁴ Dr. Janez Kanoni (1904—1977).

Summary

THE PSYCHIATRIC HOSPITAL IN LJUBLJANA DURING WW II

Two deviant patterns of psychiatric hospital are generally known:

The first: psychiatric institution becomes a »dumping-ground« for medically and socially deprived individuals who on account of their predominantly psychological inadequacy and antisocial behavior present a considerable burden for social resources. Their concentration in institutions represents a convenient measure, because it does not only free the society from contacts with these individuals but also enables it to immediately and finally get rid of them. — Example: »euthanasia program« of the German Nazi regime in the years 1939—1941.

The second: psychiatric institution is a state — subordinated apparatus, taking care, among other things, that the authoritarian political ideology remains protected from the infiltration of different ideas, threatening to infect the state ideology. Carriers of heretic ideas — »dissidents« — are directed past penal institutions directly to a closed psychiatric institution where it is taken care of that they get an appropriate, eventually »ad hoc« diagnosis, labelling the dissident's disapproval with the system as his predominant psychopathological symptom. Example: dissidents in the Soviet Union until approximately two years ago.

In the present article, the authors present the third deviant pattern of psychiatric hospital: instead of serving the commonly accepted idea of psychiatry as the »practice or science of healing the mentally ill«, those responsible for the functioning of a psychiatric institution try to turn it into, while still preserving the appearance of a psychiatric institution — an asylum — a shelter for the imperiled. In the above mentioned process, the leading idea is that of humaneness, while psychiatry is being only a tool, serving more to mimicry than to its basic function.

Such a deviation can occur in extreme circumstances when a country is ruled by a dictatorial regime, robbing its inhabitants of basic human rights, and preparing for the mentally ill at least a hidden »euthanasia«, if not an evident one.

For the illustration of the third example of a deviant function of a psychiatric institution, the authors have presented the case of the psychiatric institution in Ljubljana (»Poljanski nasip«) and its metamorphosis and destiny during the last world war.